

HOLL IMRE MUNKÁSSÁGA ÉS HATÁSA A MAGYAR KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI RÉGÉSZETRE

LASZLOVSZKY JÓZSEF

Holl Imre a 20. század második felében a középkori régészet egyik legmeghatározóbb alakja volt. Hosszú élete alatt több mint hatvan évet ölel fel az az időszak, amikor publikációi jelentek meg a legkülönbözőbb témákban. Tudományos munkássága azért is nagyon fontos, mert pályájának első időszaka egybeesik azzal a korszakkal, amikor Magyarországon megjelent a modern értelemben vett középkori régészet. Ez ugyanis egy több évtizedes folyamat eredménye volt. A 19. század végének műemlékvédelmi kezdeményezései után a koraközépkori és középkori temetőfeltárások is jelen voltak a hazai régészetben, majd európai összehasonlításban is nagyon korán elkezdődtek az első falufeltárások az elpusztult középkori települések helyén. A városi régészet első példái a két világháború közötti időszakra esnek, és ekkortól számolhatunk a középkori tárgykultúra szisztematikusabb kutatásával is, elsősorban a művelődéstörténeti irányzathoz kapcsolódva. Mindezekből a korai kezdeményekből jött létre az a középkori régészet, amely a modern nemzetközi kutatásokhoz hasonlóan már a középkori régészeti emlékek teljes körére koncentrálna folytatva vizsgálódásait.

Holl Imre fontos szerepet játszott ebben a folyamatban az 1950-es évektől kezdődően, és maga is a modern értelemben vett középkori régészet egyik hazai megteremtőjének tekinthető. Elsősorban két kutatási témát említhetünk ebben az összefüggésben, amelyek meghatározóak voltak az egész tudományág fejlődésében. Az első a második világháború pusztítása után megindult nagyszabású budapesti feltárásokat jelentette, amelynek során először nyílt alkalom a budai vár szisztematikus kutatására. Sok tekintetben ez a program alapozta meg a modern középkori régészetet hazánkban, nemcsak a vizsgált régészeti és történeti problémák jelentősége miatt, hanem azért is, mert a Gerevich László által vezetett kutatások során nőtt fel az a középkoros régész-nemzedék, amely évtizedekre meghatározta a hazai kutatások irányát. Ebbe a csoportba tartozott Holl Imre is, akinek a korszakhoz kapcsolódó kutatási témája ugyancsak meghatározó szerepet játszott a modern középkori régészet hazai fejlődésében.¹ A középkori anyagi kultúra, mint általában a legtöbb régészeti korszak vizsgálata, nem képzelhető el pontos kerámia alapú kronológia nélkül. Bár az első ilyen irányú kísérletek már a második világháború előtt megszülettek, mégis Holl Imrének köszönhetjük azt a ma is használt alarendszert, amely éppen a budai feltárásokra építve dolgozta ki az egyes feltárt régészeti rétegek és jelenségek keltezésének kerámia keltezésű kiindulópontját. Mindezek önmagában is indokolják azt, hogy munkásságának rövid áttekintésével emlékezzünk e jeles kutatóra, aki 2016-ban 92 évesen távozott el közülünk. A tudománytörténeti áttekintést az is időszerűvé teszi, hogy a közelmúltban jelent meg az a jelentős kötet, amelynek kézírata eredetileg Holl Imre kilencvenedik születésnapjára készült.²

Ez a publikáció 29 szerző tanulmányát tartalmazza a középkori és kora újkorai régészet témaköréből, továbbá Holl Imre tudományos bibliográfiája mellett egy rövid életpálya-történetet is közzétettek a szerkesztők, Benkő Elek, Kovács Gyöngyi és Orosz Krisztina. A kötet témája a mesterségek és műhelyek problémáját öleli fel, ami jól illeszkedik az ünnepelt munkásságához. Ugyanakkor a témák gazdagsága miatt úgy is tekinthetünk erre a publikációra, mint az elmúlt években megjelent középkori és koraújkorai

¹ Gerevich László – Seidl Kornél – Holl Imre: Megjegyzések a budai vár XIII. századi építéstörténetéhez. *MűÉ* 2 (1953) 210–218. A budai palota középkori építéstörténetének kérdései (Die Fragen der Baugeschichte des mittelalterlichen Palastes in Buda). *BudRég* 31 (1997) 79–99.

² *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkorai Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére. / Crafts and Workshops in Hungary during the Middle Ages and the Early Modern Period. Studies in Memory of Imre Holl.* Szerk.: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi – Orosz Krisztina. Budapest 2017. (továbbiakban *Mesterségek* 2017)

kutatások³ egy újabb magyarországi összefoglalására. Mindez azzal is kiegészül, hogy a kötetben megtalálható Holl Imre egy eddig közöletlen tanulmánya, a középkori régészet módszertani kérdéseit összefoglaló gondolatainak harmadik része.⁴ Ennek fontosságát külön is érdemes hangsúlyozni, mert a magyar régészet sajnos nem bővelkedik módszertani vagy elméleti összefoglalásokban.⁵ Holl Imre azon kevesek közé tartozott, aki ilyen tanulmányokat is közzétett,⁶ amellet, hogy neki köszönhetjük a magyarországi középkori régészet tudománytörténetének egyik legfontosabb összefoglalását is.⁷ Mindez még inkább indokolja, hogy az említett kötet megjelenése kapcsán áttekintsük, melyek voltak azok a témák, tudományterületek, ahol maradandót alkotott a publikáció középpontjába állított szerző, és a mai kutatók tanulmányai miként kapcsolódnak Holl Imre munkásságához.

A nemzetközi kitekintésben is legfontosabbnak nevezhető terület kétségkívül a kerámiakutatás. Holl Imre már első munkahelyén, a visegrádi múzeumban elkezdett foglalkozni ezzel a témával,⁸ ami azért is nagy fontosságú volt, mert az 1930-as évek szenzációs felfedezései, a királyi palota maradványainak és az ezekhez tartozó gótikus is reneszánsz faragványoknak a feltárása kulcsfontosságú lelőhelyé tette a települést a középkori régészetben.⁹ Mindaddig hiányzott azonban a feltárt kerámiaanyag szisztematikus feldolgozása, amely ma is számos kronológiai fogódzópontot nyújt a kutatóknak. Ezt követően Holl Imre a budai feltárásoknál folytatta ezt a munkát, amelynek eredményeképpen a később megjelent nagy monográfiában¹⁰ mindenhol az éremleletek mellett az általa meghatározott és rétegekhez kapcsolt kerámiaanyag jelentette a keltezés alapját, ahogy ez a közölt rajzos táblákból is jól kiolvasható. Ezzel párhuzamosan elkezdte tematikus cikkekben közölni a középkori kerámiaanyag egyes csoportjait.¹¹ A királyi palota feltárása mellett ebben segítségére volt a budai vár másik részén, a királyi városban folyó régészeti kutatások anyagának feldolgozása, amelybőlönálló jelentőséggel bírtak a kútleletek is.¹² A budai kerámiaanyag meghatározása mellett különös hangsúlyt fektetett az import kerámia vizsgálatára, és több évtizeden keresztül végzett kuta-

³ *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon / Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary I–II.* Szerk.: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Budapest 2010: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén” / Archaeological, Art Historical, and Historical Researches ‘in the Middle of the Kingdom’.* Szerk.: Benkő Elek – Orosz Krisztina. Budapest 2015.

⁴ Holl I.: Középkori régészet III. Archeometria, archeobotanika, archeozoológia (Medieval archaeology III. Archaeometry, archaeozoology, archaeobotany). In: *Mesterségek 2017.* 47–76.

⁵ Laszlovszky, József – Siklódi, Csilla: Archaeological Theory in Hungary since 1960: Theories without theoretical Archaeology. In: Szerk.: Ian Hodder: *Archaeological Theory in Europe: The last three decades.* London, New York, 1991. 272–298.

⁶ Holl I.: Heraldikai megjegyzések. *ArchÉrt* 111 (1984) 109–114.; Uő: Középkori régészetünk módszertani kérdései (Methodische Fragen in der Mittelalterarchäologie). In: *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszzerű feladatai.* Szerk.: Fodor István – Selmeczi László. Budapest 1985, 29–40.; Uő: A középkori várak feldolgozásának néhány elvi kérdése (Einige Fragen zur Erforschung der mittelalterlichen Burgen). In: *Várak a későközépkorban / Die Burgen im Spätmittelalter.* Castrum Bene 2. Szerk.: Cabello, Juan. Budapest 1992, 198–202.; Uő: Középkori régészet: egy interdiszciplináris tudomány módszertani kérdései (Medieval archaeology: methodological questions of an interdisciplinary field). *ArchÉrt* 130 (2005) 181–194.; Uő: Heraldikai megjegyzések II. (Notes on certain heraldical problems). *ArchÉrt* 133 (2008) 67–84.; Uő: Középkori régészet II. A keltezés módszertana (Medieval archaeology II. Methodology of dating). *ArchÉrt* 134 (2009) 117–129.

⁷ Holl, I.: Mittelalterarchäologie in Ungarn (1946–1964). *ActaArchHung* 22 (1970) 365–411. Uő: Mittelalterarchäologie in Ungarn. *ZfAM* 9 (1995) 165–189.; Uő: Die materielle Kultur im Mittelalter – Die ungarische Mittelalterarchäologie. In: *Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn.* Hrsg.: Kubinyi, András – Laszlovszky, József. Medium Aevum Quotidianum 22. Krems 1991, 68–73.; Uő: Mittelalterarchäologie IV – Stadtarchäologie. *ActaArchHung* 62 (2011) 381–420.

⁸ Holl I.: A visegrádi palota kápolnájának padozata (The pavement of the chapel in the palace of Visegrád). *ArchÉrt* 81 (1954) 192–196.

⁹ Laszlovszky József: The Medieval Royal Palace at Visegrád and its Impact on the Research of Medieval Residences. In: *The Medieval Royal Palace at Visegrád.* Ed.: Buzás, Gergely – Laszlovszky, József. Budapest, 2013. 9–16.

¹⁰ Gerevich László: A budai vár feltárása. Akadémiai kiadó, Budapest.; Holl I.: A budai várpalota egy középkori rétegsorának elemzése (Analyse einer mittelalterlichen Schichtenreihe des Burgpalastes von Buda). *ArchÉrt* 114–115 (1987–1988) 183–198.

¹¹ Holl I.: Használati és díszkerámia a budai várpalotából (La céramique médiévale retrouvée au cours des fouilles au château / vár/ de Bude). *ArchÉrt* 79 (1952) 179–185.; Uő: Középkori cserépedények a budai várpalotából (Mittelalterliche Keramik aus dem Burgpalast von Buda, 13.–15. Jahrhundert). *BudRég* 20 (1963) 335–394.

¹² Holl, I.: *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda.* StudArch 4. Budapest 1966.

tásait számos tanulmányban foglalta össze ebben a témában is.¹³ Ezzel a hazai kutatásokat közvetlen kapcsolatba hozta az ausztriai (grafitos) és német (kőcserép) áruk gyártásának vizsgálatával, sok tekintetben meghatározva a nemzetközi vizsgálatok irányát is. Ezek a munkák végigkísérték egész életpályáját. Ötven évvel a külföldi kerámiákkal foglalkozó első cikkének¹⁴ megjelenése után tette közé újabb munkájának eredményét a budai leletegyüttesekről, ezúttal már a kora újkorra is kiterjesztve vizsgálatait.¹⁵

Nem véletlen tehát, hogy a tiszteletére megjelent tanulmánykötet számos cikke kerámiakutatással foglalkozik. Balla Márta és Éder Katalin budai fajanszleletek anyagvizsgálatáról írt,¹⁶ ezzel is kapcsolódva az ünnepeelt munkásságához, aki a legelső között alkalmazott ilyen módszereket (először Duma Györggyel majd Balla Mártával együttműködve) a kerámia- és kályhacsempeanyagok elemzésénél.¹⁷ Kocsis Edit a visegrádi középkori kerámiakutatásokat folytatta¹⁸ különleges cserépedények feldolgozásával, Kolláth Ágnes pedig a redukált égetésű korsók bemutatásával kapcsolódik Holl Imre kora újkori kerámiavizsgálataihoz.¹⁹ Ennek az egyre nagyobb szerepet játszó kutatásnak másik két fontos példája Kovács Gyöngyi tanulmánya egy székesfehérvári lelet kapcsán,²⁰ illetve Lajkó Orsolya cikke,²¹ amely az írott források szerepét vizsgálja az anyagi kultúra ezen csoportjának elemzésénél. Miklós Zsuzsa, aki Holl Imre munkatársa volt az MTA Régészeti Intézetében, és aki sajnos nem érthette meg már ennek a munkának a megjelenését, Vizi Mártával közölt tanulmányt²² egy középkori falu, majd mezőváros fazekasságáról. A lelőhely ugyancsak kiemelkedő fontosságú, hiszen Decs-Ete a legelső olyan elpusztult középkori település, ahol már két világháború között is folyt településrégészeti kutatás. A hazai kutatásokban mindeddig nagyon kevés középkori edényégető kemencét sikerült feltárni, ezért is jelentős Tóth Anikó cikke, amely az óbudai Hajógyári-szigetről mutat be egy ilyen objektumot.²³ Mivel a Budán használt kerámiák készítésének helye sok tekintetben megoldatlan probléma, ez a tanulmány fontos adalék a kérdés vizsgálatához. Holl Imre kerámiakutatásai a középkornak inkább a későbbi századait érintették, bár fontos megállapításokat tett az Árpád-kor második felének kerámiaművességére is.²⁴ Ennek a korszaknak a vizsgálatában az elmúlt évtizedekben jelentős fejlődés mutat-

¹³ Holl I.: Külföldi kerámia Magyarországon, XIII–XIV. század (Ausländische Keramikfunde des XIII.–XVI. Jahrhunderts). *BudRég* 16 (1955) 147–197.; Uő: Angaben zur mittelalterlichen Schwarzhafnerkeramik mit Werkstattmarken. *MittArchInst* 5 (1974–1975) 129–150, Taf. 40–54.; Uő: Ausländische Keramikfunde in Ungarn (14.–15. Jh.). *ActaArchHung* 42 (1990) 209–267.; Uő: Persische Fayencewaren im ungarischen Fundmaterial (15.–17. Jh.). *ActaArchHung* 57 (2006) 475–510.; Uő: Külföldi kerámia Magyarországon III. (14–17. század). I. Németországi kőcserép, II. Perzsa fajansz, III. Kínai porcelán (Ausländische Keramikfunde in Ungarn III. /14.–17. Jh./ I. Steinzeug aus Deutschland, II. Persien, III. China). *BudRég* 40 (2006) 253–294.

¹⁴ Holl I.: Használati és díszkerámia a budai várpalotából (La céramique médiévale retrouvée au cours des fouilles au château /vár/ de Buda). *ArchÉrt* 79 (1952) 179–185.

¹⁵ Holl, I.: *Fundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda*. VAH 17. Budapest 2005.

¹⁶ Balla Márta – Éder Katalin: Budai lelőhelyekről előkerült török kori fajanszok anyagvizsgálata. Tests on Ottoman era faience from sites in Buda. In: *Mesterségek* 2017. 95–111.

¹⁷ Holl, Imre – Balla, Márta: Neutronenaktivierungsanalyse mittelalterlicher Ofenkacheln. *ActaArchHung* 46 (1994) 381–404.; II. *ActaArchHung* 47 (1995) 257–294.

¹⁸ Kocsis Edit: Különleges kerámiák és emberfejes edények a középkori Visegrádról. Unusual ceramics and vessels reminiscent of human heads from medieval Visegrád. In: *Mesterségek* 2017. 289–306.

¹⁹ Kolláth Ágnes: A kora újkori redukált égetésű korsók eredetéről és típusairól. The origins of early modern age reduction-fired jugs and their various types. In: *Mesterségek* 2017. 307–324.

²⁰ Kovács Gyöngyi: A kora újkori kerámia változásaihoz. Régi és új elemek a székesfehérvári Hiemer-ház leletanyagában. Changes in early modern age ceramics. The old and the new in finds from Székesfehérvár's Hiemer house. In: *Mesterségek* 2017. 325–352.

²¹ Lajkó Orsolya: „Veres fazék, paraszt csupor, tokános tál”. Az írott források szerepe a kora újkori kerámia kutatásában. ‘Red pot, small rustic mug, dish for meat stew’. The role of written sources in the researching of early modern age pottery. In: *Mesterségek* 2017. 353–368

²² Miklós Zsuzsa – Vizi Márta: Fazekasság egy hajdani dél-dunántúli mezővárosban. Decs-Ete, a 7. ház régészeti leletei. Pottery in a market town of old in southern Transdanubia. Decs-Ete, archaeological finds from Building No. 7. In: *Mesterségek* 2017. 369–402.

²³ Tóth Anikó: Középkori edényégető kemence az óbudai Hajógyári-szigetről. A medieval kiln from Hajógyári-sziget (‘Hajógyár Island’), Budapest. In: *Mesterségek* 2017. 523–538

²⁴ Holl I.: Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszereihez (Beiträge zu den Arbeitsmethoden der ungarischen Töpferi des Mittelalters). *BudRég* 17 (1956) 177–196.; Uő: A magyar középkori kerámia kutatásának problémái (Die Probleme der Forschung der ungarischen mittelalterlichen Keramik). *Műveltség és hagyomány – Studia Ethnologica Hungariae et Centralis ac Orientalis Europae* 5 (1963) 65–86.

kozott, ami nagymértékben Takács Miklósnak köszönhető, aki jelen cikkében legelső kutatási témájához visszanyúlva a cserépbográcsok két alföldi csoportját dolgozta fel.²⁵

Holl Imre másik, nemzetközi kitekintésben is meghatározó kutatási területe a kerámiák egy speciális csoportjához, a kályhacsempékhez kapcsolódott. Már legelső tanulmánya is egy ilyen lelettel foglalkozott, s ezt követően nagyszabású tanulmányok sorában tette közzé a leletanyag különböző csoportjait.²⁶ Az általa meghatározott típusok ma is a kutatás alapját jelentik, és jórészt neki köszönhetjük azt a módszertant is, amely a másolatok, utángyártások, imitációk különböző csoportjait meghatározva különíti el az egyes műhelyek által gyártott termékeket, néha már „mesterkezek” kimutatásával. Ez a kisművészeti tárgycsoport éppen az ő munkássága révén vált a középkori régészek egyik legfontosabb témájává, még akkor is, amikor a korabeli képi ábrázolások (pl. metszetek) által közvetített ikonográfiai típusokról vagy motívumok vándorlásáról van szó, ami más összefüggésben sokkal inkább művészettörténeti probléma. A most tárgyalt kötetben Aradi Csilla egy nemesi kúria kályhacsempéleteit dolgozta fel,²⁷ Szalai Emese pedig a gyulai vár kályhaelemeiről írt cikket.²⁸

A cserépedények és kályhaszemek régészeti feldolgozása mellett Holl Imre a középkori anyagi kultúra szinte minden területével foglalkozott. Tanulmányaiban, egyes lelőhelyeket feldolgozó monográfiáiban mintaszerű pontossággal mutatott be mindenféle leletet, legyen az fatárgy vagy ónedény, sarló vagy

²⁵ Takács Miklós: Az Árpád-kori gömbölyű aljú cserépbográcsok két nagyalföldi regionális csoportjáról. Two regional groupings of Arpadian-era earthenware cauldrons with rounded bases. In: *Mesterségek* 2017. 507–522.

²⁶ Holl I.: Világi építészet legkorábbi ábrázolása budai kályhacsempén. *Építés-Építészettudomány* 2 (1950) 419–420, 425–426.; Uő: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Az udvari központok műhelyei és hatásuk a vidéki fazekasságra, XIV. század–XV. század közepe (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn I. Werkstätten der höfischen Zentren und ihr Einfluss auf die Töpferei der Provinz, 14. bis Mitte des 15. Jahrhunderts). *BudRég* 18 (1958) 211–300.; Holl, Imre – Voit, Pál: *Alte ungarische Ofenkacheln*. Budapest 1963.; Holl I.: Középkori kályhacsempék Magyarországon II. (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn II.). *BudRég* 22 (1971) 161–207.; Uő: Regensburgi későközépkori kályhacsempék Magyarországon (Spätmittelalterliche Kachelöfen aus Regensburg in Ungarn). *ArchÉrt* 107 (1980) 30–43.; Uő: Középkori kályhacsempék Magyarországon III. (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn III.). *ArchÉrt* 110 (1983) 201–230.; Uő: Dunántúli kályhacsempék. Udvari műhelyek szállításai a 15. században (Kacheln in Transdanubien. Hofwerkstätten in Transdanubien im 15. Jahrhundert). *VMMK* 17 (1984) 209–220.; Uő: Középkori kályhacsempék Magyarországon IV. (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn IV.). *ArchÉrt* 117 (1990) 58–95.; Uő: Renaissance-Öfen. Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn V. *ActaArchHung* 45 (1993) 247–299.; Uő: Középkori kályhacsempék Magyarországon VI. A szürke, redukált égetésű kályhacsempék kérdéséhez (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn VI. Zur Frage der grauen, reduziert gebrannten Ofenkacheln). *BudRég* 32 (1998) 291–308.; Uő: Spätgotische Ofenkacheln. I. Werke einer mitteleuropäische Ofenhafnerwerkstatt. II. Ein böhmischer Ofen am Ende des 15. Jahrhunderts. *ActaArchHung* 50 (1998) 139–214.; Uő: Középkori kályhacsempék Magyarországon VII. A lovagalakos kályha címertartó csempéjének új példánya – műhelykérdések (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn VII. Ein neues Eckenkachelexemplar des Ofens mit Ritterfiguren – Werkstattfragen). *BudRég* 33 (1999) 313–323.; Uő: Spätgotische Öfen aus Österreich. Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn IX. *ActaArchHung* 52 (2001) 353–414.; Uő: Középkori kályhacsempék Magyarországon VIII. A Zsigmond-kori I. csoport mintakincsének és kronológiájának kérdéséhez (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn VIII. Kachelgruppe der Sigismundzeit, Motivschatz und Chronologie). *BudRég* 35 (2002) 357–380.; Uő: Középkori kályhacsempék Magyarországon X. A budai műhely vegyesmázás kályhacsempéinek kérdése (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn X.). *BudRég* 35 (2002) 381–401.; Uő: Középkori kályhacsempék: egy 120 éves kutatási terület. In: *Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékről / Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete*. Szerk.: Havassy Péter. Gyulai Katalógusok 11. Gyula 2002, 7–30.; Uő: Der Matthias-Beatrix-Ofen der Budaer Werkstatt (1480er Jahre). *ActaArchHung* 54 (2003) 255–272.; Uő: Ungarisch-polnische Beziehungen aufgrund der Ofenkacheln (zweite Hälfte 15. – erste Hälfte 16. Jahrhundert). *ActaArchHung* 55 (2004) 333–375.; Uő: Anjou-kori kályhacsempék (Stove tiles of the Angevin Period). *ArchÉrt* 132 (2007) 219–240.; Uő: Der Ofen mit den Heiligen Drei Königen im Palast von Buda. *ActaArchHung* 60 (2009) 423–440.; Uő: Középkori kályhacsempék Magyarországon XI. Címeres reprezentáció (Medieval stove tiles in Hungary XI. Armorial display). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon / Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary I–II*. Szerk.: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Budapest 2010, II. 709–756.

²⁷ Aradi Csilla: A gálosfa-kistótvárosi nemesi kúria és kályhacsempéi. The manor house at Gálosfa-Kistótváros and its stove tiles. In: *Mesterségek* 2017. 77–94.

²⁸ Szalai Emese: 15–17. századi kályhaelemek a gyulai várból. Stove tiles (15th–17th-centuries) from Gyula Castle. In: *Mesterségek* 2017. 473–484.

kés, könyvveret vagy üveglelet.²⁹ Külön tanulmányokban foglalkozott az óntárgyakkal,³⁰ az aranyművek és ötvösök kérdéskörével,³¹ de neki köszönhetjük az importként hatalmas mennyiségben nyugat felől hazánkba érkezett vaskések meghatározását is,³² s ezzel egy gazdaságtörténeti szempontból is fontos tárgycsoport azonosítását.³³ A későközépkori falusi települések európai kutatásában kiemelkedő helyet elfoglaló sarvalyi ásatás és annak monografikus feldolgozása éppen emiatt is mindenképpen mérföldkő a hazai középkori régészetben.³⁴ Ezzel a munkával, amely ugyanakkor a Magyarország Régészeti Topográfiája program egyik jelentős eredménye is, a hazai településkutatás a két világháború közötti korai ásatások után újra ismertté vált ennek a német nyelvű monográfiának köszönhetően. A település feltárása pedig alkalmat adott Holl Imrének arra is, hogy általános településszerkezeti következtetéseket is levonjon a későközépkori falvakról.³⁵ Így a sarvalyi kötet nemcsak a későközépkori falvak régészetének fontos állomása, hanem a magyar középkori régészet egészének is, többek között a mindenféle leletcsoportra kiterjedő elemzései miatt. De ugyanilyen elemzésekkel találkozhatunk a már említett budai leletgyűttesek kapcsán, a kőszegi vár esetében³⁶ vagy a pilisi ciszter kolostorról szóló monográfiában.³⁷

A jelen cikkben bemutatott kötet számos olyan tanulmányt tartalmaz, amelyek a mesterségek és műhelyek tematikához is kapcsolódva egy-egy tárgycsoport bemutatását végzik el. Benkő Elek és Barkóczy Péter tanulmánya a könyv régészetével foglalkozik, és a pilisi apátság már említett leleteit felhasználva a könyvvereteken keresztül vázolja fel a kolostor kapcsolatrendszerét, legalábbis ami étárgyak készítése helye alapján kikövetkeztethető. Holl Imre nyomdokain haladva Benkő Elek nemcsak a tárgycsoport tipológiai elemzését végezte el, hanem elemvizsgálatokból kiindulva közelítette meg az egyes csoportok eredetkérdését, Barkóczy Péter természettudományos vizsgálatait hívta segítségül.³⁸ Ugyancsak anyagelemzéseket vont be Gerelyes Ibolya a török kori fémtárgyak vizsgálatába a hódoltság kori balkáni ötvösműhelyek terméke-

²⁹ Holl, I.: Zur Verbreitung romanischer Tonfliesen in Ungarn. *MittArchInst* 4 (1973) 105–112, Taf. 31–33.; Uő: Glasfunde des 15.–16. Jahrhunderts aus dem Hause eines Patriziers in Sopron (Ungarn). *ZfAM* 6 (1978) 95–103.; Uő: Középkori desztilláló készülékek cserépből Kőszeg várában (Mittelalterliche Destilliergeräte aus Keramik in der Burg von Kőszeg). *ArchÉrt* 109 (1982) 108–123.; Uő: Középkori városi élet – hiteles borkiméző edények (Städtische Leben im Mittelalter – Weinschenkgefäße mit Eichmarke). *ArchÉrt* 119 (1992) 43–55.; Uő: Gotische Tonmodel in Ungarn. *ActaArchHung* 43 (1991) 315–336.; Uő: Tischgerät im spätmittelalterlichen Buda. *Archäologische Angaben und deren Schranken. ActaArchHung* 56 (2005) 311–384.; Uő: Leletek Mátyás király gyűjteményéből (Finds from the collection of King Matthias I of Hungary). In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén” / Archaeological, Art Historical, and Historical Researches ‘in the Middle of the Kingdom’*. Szerk.: Benkő Elek – Orosz Krisztina. Budapest 2015, 547–560.

³⁰ Holl, I.: Zinn im spätmittelalterlichen Ungarn. Einige historische Angaben und Funde. *ActaArchHung* 39 (1987) 313–335. II. *ActaArchHung* 48 (1996) 241–260.; Uő: Spätmittelalterliche Zinngegenstände von Buzád/Sárkányisziget (Hahót-Telekszeg). *Antaeus* 23 (1996) 243–250.; Uő: Ónöntők a XV. századi Sopronban (Die Zinngießer in Sopron /Ödenburg/ im 15. Jahrhundert). In: *Tanulmányok Csatai Endre emlékére*. Szerk.: Környei Attila – G. Szende Katalin. Sopron 1996, 71–88.

³¹ Holl, I.: Mittelalterliche Goldschmiede in Buda. Handwerk und Topographie. *BMÖ* 7 (1991) 79–91.; Uő: Középkori városi topográfia és a kézműves műhelyek (Die mittelalterliche städtische Topographie und die Handwerkerstätte). In: *Régészet és várostörténet tudományos konferencia*. Szerk.: Uherkovich Ákos. Dunántúli Dolgozatok (C) Történettudományi Sorozat 3. Pécs 1991, 33–38.

³² Holl, I.: A középkori késes mesterség (Messerhandwerk im Mittelalter). *ArchÉrt* 121–122 (1994–1995) 159–188.

³³ Feld István: Import Objects as Sources of Economic History of Medieval Hungary. In: *The Economic History of Medieval Hungary*. Ed.: Laszlovszky, József – Nagy, Balázs – Szabó, Péter – Vadas, András. Leiden, Boston, 2018. 455–472.

³⁴ Holl, Imre – Parádi, Nándor: *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*. FontArchHung. Budapest 1982.

³⁵ Holl, I.: Mittelalterliche Dorfgrundrisse in Ungarn. *MittArchInst* 14 (1985) 243–249.

³⁶ Kőszeg vára a 13. században (Die Burg von Kőszeg im 13. Jahrhundert). *ArchÉrt* 113 (1986) 50–68. Holl, I.: *Kőszeg vára a középkorban. Az 1960–1962. évi ásatások eredménye (Die Burg Kőszeg /Güns/ im Mittelalter: Die Ausgrabungsergebnisse der Jahre 1960–1962)*. FontArchHung. Budapest 1992.

³⁷ Holl, I.: *Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis*. VAH 11. Budapest 2000.

³⁸ Benkő Elek – Barkóczy Péter: A könyv régészete. Középkori könyvveretek és -kapcsok a pilisi ciszterci monostorból. The archaeology of books. Medieval book clasps and other book fittings from Pilis Cistercian Monastery. In: *Mesterségek* 2017. 165–192.

inek elemzésekor.³⁹ Ugyanennek a korszaknak a fémleleteivel foglalkozik Gaál Attila a szekszárd-palánki török kiserőd ilyen tárgyainak vizsgálata során.⁴⁰ A két téma azért is összekapcsolódik, mert ezeknek a katonai objektumoknak a védelmét az írott források alapján elsősorban balkáni eredetű katonák látták el, újra felvetve azt a kérdést, hogy anyagi kultúránk mennyiben támaszkodott helyi termékekre, és mennyiben balkáni eredetű készítményekre. A kötet további műhelyekkel és mesterekkel foglalkozó tanulmányai közé tartozik Gömri János koraközépkori vasolvasztóműhelynél előkerült kőtárgyakat elemző cikke,⁴¹ amely a gyártási folyamat egy fontos fázisának eszközét határozta meg. A középkor korábbi századaihoz kapcsolódik Wolf Mária munkája, amely a borsodi ispánsági központnál előkerült falusias település mezőgazdasági eszközeit mutatja be.⁴² Az eltérő korszak ellenére ez a tanulmány szintén kapcsolódik Holl Imre munkásságához, hiszen például a sarvalyi feldolgozásban kiemelt szerepet kaptak az ott előkerült mezőgazdasági eszközleletek is. A borsodi leletek feldolgozásaabból a szempontból is jelentős, hogy a honfoglalás- és kora Árpád-kor életmódjáról régóta vita folyik, amelyben jelentős szerepe van annak a kérdésnek, hogy milyen jellegű és szintű földműveléssel számolhatunk ebben az időszakban. A jól keltezett eszközleletek pedig éppen mezőgazdaságunk fejlődésének legfontosabb folyamatait világíthatják meg.⁴³ A lelőhely mellett a gyártás folyamatának kérdése is érdekessé teszi Adrian Andrei Rusu cikkét, a kötet egyetlen idegen nyelvű tanulmányát, amely a bizerei kolostornál előkerült buzogány-öntőforma kapcsán veti fel azt a kérdést, hogy hol készülhettek ezek a fegyverek.⁴⁴

Holl Imre munkásságának egy további meghatározó eleme a városi régészet kérdése, és ennek alapján a középkori magyar városfejlődés problémája. Mindezt jól mutatja, hogy a középkori régészet módszereit is hazai tudománytörténetét feldolgozó tanulmányai között külön cikket is szentelt ennek a kérdésnek.⁴⁵ Kutatásai azonban nemcsak az általános kérdéseket érintették, hanem alapvetően új forrásanyagot is közzétett tanulmányaiban. Ezek közül külön kiemelendő több részes cikke a soproni városfalakról, ahol a falak épületrégészeti kutatását összekapcsolta a falakhoz kapcsolódó rétegsorok rendkívül részletes elemzésével és az írott források adataival.⁴⁶ Az eredményeket még tágabb összefüggésbe helyezte a középkori város-

³⁹ Gerelyes Ibolya: Az anyagvizsgálatok jelentősége a 16–17. századi balkáni ötvösműhelyek meghatározásában. The significance of materials analysis in identifying 16th–17th-century goldsmith's workshops in the Balkans. In: *Mesterségek* 2017. 241–254.

⁴⁰ Gaál Attila: A fémmegmunkálás leletei a szekszárd-palánki török kiserőd (Jeni Palanka) feltárásából. Evidence of metalworking from Yeni Palanka, the Ottoman palisaded fort at Szekszárd-Palánk. In: *Mesterségek* 2017. 215–240.

⁴¹ Gömri János: Pergőfűrők lendkerekei az Egyházásfalú melletti kora középkori vasolvasztó telep helyén (Győr-Moson-Sopron megye). Flywheels for pump drills on the site of an early medieval iron-smelting settlement near Egyházásfalú (Győr-Moson-Sopron County). In: *Mesterségek* 2017. 255–268.

⁴² Wolf Mária: Mezőgazdasági eszközök a borsodi ispáni várat megelőző 10. századi faluból. Agricultural implements from a 10th-century village antedating the ispán's (count's) fortress in Borsod County. In: *Mesterségek* 2017. 539–559.

⁴³ Laszlovszky, József – Nagy, Balázs – Szabó, Péter – Vadas, András: Introduction: Hungarian Medieval Economic History: Sources, Research and Methodology. In: *The Economic History of Medieval Hungary*. Ed.: Laszlovszky, József – Nagy, Balázs – Szabó, Péter – Vadas, András. Leiden, Boston, 2018. 10–14.

⁴⁴ Rusu, Adrian Andrei: Who cast mace heads in Arpadian-era Hungary? In: *Mesterségek* 2017. 451–462.

⁴⁵ Holl, I.: Mittelalterarchäologie IV – Stadtarchäologie. *ActaArchHung* 62 (2011) 381–420.; Uő: Középkori városi élet – városi építészet (Städtisches Leben im Mittelalter – städtische Architektur). *ArchÉrt* 116 (1989) 52–76.

⁴⁶ Holl Imre – Nováki Gyula – Sz. Póczy Klára: Városfalmaradványok a soproni Fabricius-ház alatt (Stadtmauerreste unter dem Fabriciushaus in Sopron). *ArchÉrt* 89 (1962) 47–67. Holl I.: Sopron középkori városfalai. Jelentés az 1961–64. évi ásatásokról (Les murs médiévaux de l'enceinte de Sopron). *ArchÉrt* 94 (1967) 155–183.; Uő: Sopron városfalai. *SSz* 22 (1968) 289–302.; Uő: Sopron középkori városfalai II. (Les murs médiévaux de l'enceinte de Sopron II.). *ArchÉrt* 95 (1968) 188–205.; III. *ArchÉrt* 98 (1971) 24–44.; Uő: A városkutatás kérdései a középkori régészetben (Die Stadtforschung in der Archäologie des Mittelalters). In: *Középkori régészeti tudományos ülésszak*, 1970. december 8–10. Szerk.: Nagy Emese. *RégFüz* Ser. II. 14. Budapest 1971, 53–57, 124–126.; Uő: Sopron középkori városfalai IV. (Les murs médiévaux de l'enceinte de Sopron IV.). *ArchÉrt* 100 (1973) 180–207.; Uő: Sopron városfalai – egy kutatási téma fejezetei (Die Stadtmauern von Sopron / Ödenburg/ – die Abschnitte eines Forschungsthemas). In: „*Gondolják, látják az várnak nagy voltát...*” *Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére / Burgenkundliche Studien zum 80. Geburtstag von Gyula Nováki*. Szerk.: Kovács Gyöngyi – Miklós Zsuzsa. Budapest 2006, 149–161.

fejlődés, a városi védművek és a tűzfegyverek megjelenése kapcsolatrendszerének feltárásával.⁴⁷ Sopron vonatkozásában pedig az egész város topográfiai átalakulásának kérdéskörét vizsgálta az említett kutató-sok alapján, figyelembe véve a tágabb környezet, az úthálózat változását is.⁴⁸ Mindezek nyomán érthető, hogy az itt tárgyalt kötet szerkesztői több tanulmányt is beválogattak a városkutatás és a városi régészet témaköréből. B. Benkhard Lilla „Utak a városban” című tanulmányában éppen a Sopron kapcsán említett kérdéseket vizsgálta meg, de Kőszeg esetében, amely más szempontból is kapcsolódik Holl Imre munkásságához.⁴⁹ Ő volt az ugyanis, aki régészeti feltárásokat folytatott a kőszegi várnál, és az ezt bemutató monográfiában nemcsak a magyar történelem szempontjából fontos erődítmény hadtörténeti vonatkozásait vizsgálta meg, hanem a vár és város kapcsolatrendszerét is.⁵⁰ Ez a téma a magyar középkori és a közép-európai városfejlődés egyik kiemelkedő jelentőségű problémája,⁵¹ s e tekintetben Kőszeg fontos helyszín. Ugyancsak a városfejlődés központi kérdése a koldulórendi kolostorok jelenléte, amellyel többek között F. Romhányi Beatrix foglalkozott részletesen, ezúttal a mesteremberek és műhelyek jelenlétét vizsgálva ezen egyházi intézményekben.⁵² A tanulmányból kitűnik, mennyire árnyalt képet érdemes felrajzolni ezen kérdés kapcsán, hiszen a ferences és domonkos kolostorok működése és szerepe egyre összetettebb formát mutat a korszakban. A koldulórendi kolostorok szempontjából kiemelkedő jelentőségű helyszín a Margit-szigeten található domonkos apácakolostor. A különlegesen gazdag írott forrásanyag eleve jelentős kutatási bázist kínál erről az épületegyüttesről, de ahogy arra Holl Imre rámutatott a hazai középkori régészet történetét összefoglaló munkájában, ez tekinthető az egyik legelső, tudományos tekintetben is értelmezhető középkori ásatásnak Magyarországon.⁵³ A három középkori város (Buda, Óbuda, Pest) között elhelyezkedő kolostor számos, különböző korszakokban végzett ásatásaiból most Iránsné Melis Katalin készített egy áttekintést, amely az épületegyüttesben előkerült konyhákra és kemencékre helyezte a hangsúlyt.⁵⁴ A városok külső régiójának képéhez nemcsak a koldulórendi kolostorok tartoztak hozzá, hanem azok az építmények is, amelyek funkciójuk miatt nem a belső részekben helyezkedtek el. Ilyenek voltak a malmok, amelyek városi szerepét Szende Katalin foglalta össze egy tanulmányban,⁵⁵ többek között soproni példákat elemezve és nagymértékben támaszkodva Holl Imre és saját kutatásaira ebben a városban. Míg a malmok külső elhelyezkedését elsősorban a topográfiai, vízrajzi adottságok határozták meg, addig bizonyos mesterségek műhelyei, tevékenységi helye elsősorban más praktikus okok miatt estek a városi perifériákra. Ezek közül

⁴⁷ Holl, I.: Feuerwaffen und Stadtmauern. Angaben zur Entwicklung der Wehrarchitektur des 15. Jahrhunderts. *ActaArchHung* 33 (1981) 201–243.

⁴⁸ Holl, I.: Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. *ActaArchHung* 31 (1979) 105–145. The development and topography of Sopron in the Middle Ages. In: *Towns in Medieval Hungary*. Ed.: Gerevich, László. Budapest 1990, 96–102.; Uő: Marktplätze und Handwerker – Entwicklungstendenzen in Sopron im Spätmittelalter (Piacterek és kézművesek – a fejlődés változásai Sopronban a késő középkorban). *ArchÉrt* 123–124 (1996–1997) 7–15.

⁴⁹ B. Benkhard Lilla: Utak a városban. Topográfiai változások Kőszeg városkapuja előtt a 13–16. Században. Roads in the town. Topographical changes in front of Kőszeg’s town gate in the 13th–16th centuries. In: *Mesterségek* 2017. 149–164

⁵⁰ Holl, I.: Siedlungsarchäologie und Burgenforschung des Mittelalters in Ungarn. Veröffentlichungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte 5 (1971) 51–52.; Uő: Négysaroktornyos szabályos várak a középkorban (Regelmässige Kastellburgen mit vier Ecktürmen im Mittelalter). *ArchÉrt* 111 (1984) 194–217.; Uő: Die mittelalterliche Stadt Kőszeg. *ActaArchHung* 49 (1997) 95–101.

⁵¹ Kubinyi, András: Burgstadt, Vorburgstadt és Stadtbürg. A középkori Buda morfológiájához. In: Kubinyi András: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. Budapest, 2009. 31–42.; Laszlovszky, József – Szende, Katalin: Cities and Towns as Princely Seats, In: *The Medieval Royal Town at Visegrád: Royal Centre, Urban Settlement, Churches*. Ed.: Buzás, Gergely – Laszlovszky, József – Mészáros, Orsolya. Budapest, 2014. 9–44.

⁵² F. Romhányi Beatrix: Mesteremberek és műhelyek a kolduló rendi és pálos kolostorokban / Craftsmen and workshops in mendicant and Pauline monasteries. In: *Mesterségek* 2017. 441–450.

⁵³ Holl, I.: Stadtarchäologie in Budapest und in Ungarn. In: *Budapest im Mittelalter*. Hrsg.: Biegel, Gerd. Schriften des Braunschweigischen Landesmuseums 62. Braunschweig 1991, 71–94.

⁵⁴ Iránsné Melis Katalin: Középkori konyhák, kemencék a Margit-szigeti királyi udvarházban és a domonkos apácakolostorban. Medieval kitchens and ovens in the royal manor house and Dominican nunnery on Budapest’s Margaret Island. In: *Mesterségek* 2017. 269–288

⁵⁵ Szende Katalin: Malmok a városban. Az energiatermelés topográfiája négy városban az iparosodás előtt. Mills and towns. The topography of energy production in four Hungarian towns in the pre-industrial period. In: *Mesterségek* 2017. 485–506.

Benda Judit a marhakereskedelem és a mészárszékek emlékműanyagával foglalkozott a mai Budapest középkori előzményének tekinthető három város, Buda, Pest és Óbuda területét megvizsgálva.⁵⁶ Ezekhez hasonlóan a munkafolyamatokkal járó erős „környezetszennyezés” miatt a külső részekre szorult mesterségek közé tartozott a bőrfeldolgozás. A most tárgyalt kötetben Papp Adrienn mutatja be a Tabánban feltárt török kori tímárműhely emlékeit, ezzel is gyarapítva a korszakban az egyes városokban elkülönült településrészen élő mesterekre vonatkozó ismereteinket.⁵⁷

A bőrleletek sokáig hiányoztak a középkori régészet leletei közül, és ahogy ezt a tabáni kutatás is mutatja, speciális körülményekre van szükség ahhoz (talaj, talajvíz stb.), hogy ezek a szerves leletek is megmaradjanak. Holl Imre kutatásai ebben a vonatkozásban is jelentősek, mert a középkori kútleletek között kerültek elő az első, viszonylag hétköznapi bőrtárgyak, amelyeket rekonstruálni lehetett.⁵⁸ A neki ajánlott kötet egyik tanulmánya ugyanakkor arra is rámutat, hogy mi minden vesztett el az egykori hétköznapi élet emlékei közül, hiszen Magyarországon csak kivételes esetben maradtak meg bőrkárpitok és más bőrből készült lakberendezési tárgyak, azok is csak a kora újkorból. Orosz Krisztina tanulmányából ugyanakkor kiderül,⁵⁹ hogy a külföldi gyűjteményekben őrzött darabok, a jórészt itáliai vagy németalföldi képeken ábrázolt lakásbelsőik alapján valamennyire rekonstruálhatóak vagy elképzelhetőek azok a tárgyak is, amelyekre néhány szavas utalásokat találunk magyarországi vonatkozású írott forrásokban. Ennek a széleskörű nyomozómunkának az eredményeképpen kirajzolódik egy olyan tárgycsoport, amelynek létezéséről alig egy-két hazai múzeumban őrzött tárgy alapján lehet elképzelésünk. Hasonlóan széleskörű és nemzetközi kitekintésű vizsgálatot igényelt Bartosiewicz László tanulmánya is, amely a kora újkori solymászat kérdéseivel foglalkozik. Ebben az esetben is kevés számú leletre és sokkal több külföldi írott forrásra és képi ábrázolásra támaszkodhatunk.⁶⁰ A tanulmány nem csupán ezen forráscsoportok együttes használatával kapcsolódik módszertani szempontból Holl Imre munkásságához,⁶¹ hanem a társadalmi rétegződés kérdésének felvetése révén is.

A már említett sarvalyi ásatások kapcsán merült fel az, hogy az ott megtalált komplex háztípus egy azonosítható társadalmi csoporthoz kapcsolható, ezzel is a társadalmi régészet (*social archaeology*) érdekes példáját nyújtva.⁶² Ez a kérdésfelvetés azután a hazai középkori régészet más vizsgálataiban is felszínre került,⁶³ ahol nem csupán az épületek elemzése, hanem a belső berendezés régészetileg is megmaradt elemei (pl. kályhacsempe) is a segítségünkre lehet, amikor társadalmi kérdéseket kutatunk. Hasonlóképpen egy régészetileg megfigyelt jelenség komplex elemzését végezte el a Holl Imrének ajánlott kötetben Feld

⁵⁶ Benda Judit: Marhakereskedelem és mészárszékek a későközépkori Budán, Pesten és Óbudán. The cattle trade and butcher shops in late medieval Buda, Pest, and Óbuda. In: *Mesterségek* 2017. 125–148.

⁵⁷ Papp Adrienn: Török kori tímárműhely emlékei a budai Tabánban. Relics of an Ottoman-era tannery in Buda's Tabán District. In: *Mesterségek* 2017. 431–440.

⁵⁸ Holl I.: *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda*. StudArch 4. Budapest 1966.

⁵⁹ Orosz Krisztina: Aranyozott bőrkárpitok és más bőrből készült lakberendezési tárgyak a 15–17. századi magyar otthonokban. Gilt leather wall hangings and other leather furnishings in Hungarian homes, 15th–17th centuries. In: *Mesterségek* 2017. 403–430.

⁶⁰ Bartosiewicz László: „Midőn, mint jó rárók, mezőn széllyel járók...” Társadalmi identitás és solymászat az újkor hajnalán. 'Like valiant hawks they fly across the embattled sky...' Social identity and falconry in early modern age Hungary. In: *Mesterségek* 2017. 113–124.

⁶¹ Holl I.: Középkori régészet III. Archeometria, archeobotanika, archeozoológia. Medieval archaeology III. Archaeometry, archaeobotany, archaeozoology. In: *Mesterségek* 2017. 47–76.

⁶² Holl I.: Sarvaly középkori lakóházai (Die mittelalterlichen Wohnhäuser von Sarvaly). *ArchÉrt* 106 (1979); Uő: Kályhacsempék és népművészet a falusi kúriákban (Stove tiles and folklore in country noble houses /curia/). *ArchÉrt* 135 (2010) 85–145.; Uő: Ausgrabungen im Dorf Sarvaly. Wüstungsuhrsachen, Hausgrundrisse, ökonomische und soziale Gliederung in Spiegel archäologischer Funde. In: *Mittelalterliche Wüstungen in Niederösterreich. Vorträge und Diskussionen des dritten Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde. Bildungshaus Großrussbach, 5.–7. Juli 1982*. Hrsg.: Feigl, Helmuth – Kusternig, Andreas. Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde 6. Wien 1983, 216–234. Parádi, Nándor – Holl, Imre: Die Erforschung des mittelalterlichen Dorfes Nagykeszi. *MittArchInst* 12–13 (1982–1983) 207–225.

⁶³ Virágos, Gábor: *The Social Archaeology of Residential Sites: Hungarian Noble Residences and their Social Context in the Thirteenth through to the Sixteenth Century*. Oxford, 2006.

István.⁶⁴ Kiindulópontja egy, a gyulai várban megfigyelt későközépkori faburkolatú szoba. Ez az építménytípus nem ismeretlen a hazai és külföldi várakban, de a magyar kutatás bebizonyította, hogy városi településeken egy korábbi időszakban is építettek ilyen szerkezeteket, különféle megoldásokat alkalmazva. Ez utóbbiak között több olyan helyiség is van, amelyik reprezentatívabb céllal készülhetett, összetett ablakmegoldásokat is alkalmazva. Ehhez hasonló példát viszont éppen Holl Imre kőszegi várban végzett kutatásai nyomán ismerünk, a palotaszárny épületének vizsgálata alapján. Feld István tanulmányát azonban nemcsak a várkutatással összefüggő részletei kapcsolják Holl Imre munkásságához, hanem a faburkolatos szoba fűtőberendezésének vizsgálata is. A gerlai kályha rekonstrukciója ugyanis visszavezet bennünket a kerámia- és kályhaszemkutató, városi régész és falufeltáró, az anyagi kultúra minden szelete iránt érdeklődő Holl Imre személyéhez és munkásságához.

A kötet egyik tanulmánya ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy még ennek a nagyon gazdag életműnek az áttanulmányozása után is találunk olyan témákat, amelyet csak mostanában fedez fel a középkori vagy a kora újkori régészet. Sófalvi András az erdélyi Sóvidék topográfiai kutatása során figyelt fel azokra a régészeti lelőhelyekre, amelyek a kora újkori fogadók és hamuégetők maradványaiként határozhatóak meg, és amelyek a sóutak mentén helyezkednek el.⁶⁵ Ezek azonosítása fontos elem a középkori és kora újkori gazdaság szempontjából alapvető sószállítás rekonstrukciójában. Az emlékek keltezésénél ugyanakkor ismét csak a kerámiaanyag meghatározása nyújt kiindulópontot, ezzel is illusztrálva Holl Imre ezirányú kutatásainak jelentőségét.

A fentiek kétségkívül alátámasztják, hogy az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete és a kötet szerkesztői olyan tanulmánykötetet tettek közzé, amely méltó Holl Imre munkásságához és tudománytörténeti jelentőségéhez. A több mint 500 oldalas publikáció gazdag rajz- és fényképanyagával, angol nyelvű összefoglalóival újabb keresztmetszetét ad arról, hogy milyen eredményeket ér el a hazai középkori és kora újkori régészet.

RÖVIDÍTÉSEK:

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő
BMÖ	Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich
BudRég	Budapest Régiségei
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften
MűÉ	Művészettörténeti Értesítő
SSz	Soproni Szemle
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
ZfAM	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters

⁶⁴ Feld István: Késő középkori faburkolatú szoba a gyulai várban. A late medieval wood-panelled room in Gyula Castle. In: *Mesterségek* 2017. 193–214.

⁶⁵ Sófalvi András: Kora újkori fogadók és hamuégetők a sóvidéki Só út mentén. Early modern age inns and potash huts along the Sóvidék's Só út (The 'Salt Region's Salt Road'). In: *Mesterségek* 2017. 463–472.